ФИЛОСОФИЯ PHILOSOPHY

УДК: 101.1 (575.2) (04)

Козубаев Өскөн,
философия илимдеринин доктору, профессор
академик А.Алтмышбаев атындагы Философия институтунун бөлүм башчысы
Сулайманов Алманбет,
академик А.Алтмышбаев атындагы
Философия институтунун илимий кызматкери
Козубаев Өскөн,
доктор философских наук, профессор
заведующий отделом Института философии имени академика А.Алтмышбаева
Сулайманов Алманбет,
научный сотрудник Института философии имени академика А.Алтмышбаева
Kozubaev Oskon,
doctor of philosophical science, professor
head of the department of the Institute
of Philosophy named after academician A. Altmyshbaev
Sulaimanov Almanbet,
Researcher at the Institute of Philosophy named after academician A. Altmyshbaev

ЫРААТТУУЛУК – ФИЛОСОФИЯНЫН УНИВЕРСАЛДУУ ПРИНЦИБИ

ПРЕЕМСТВЕННОСТЬ - УНИВЕРСАЛЬНЫЙ ПРИНЦИП ФИЛОСОФИИ

SUCCESSION IS A UNIVERSAL PRINCIPLE PHILOSOPHY

Аннотация. Макалада тарыхты изилдөөнүн актуалдуулугу өткөнчак - учурчак -келечек түшүнүктөрүнүн биримдигинин контекстинде негиздөөгө алынды. Тарыхый мезгилди туюнткан бул түшүнүктөр ыраттуулук түшүнүгү менен өз ара байланышта каралды.

Негизги сөздөр: *ырааттуулук, тарыхый мезгил, өткөн чак, учур чак, келечек, онтология, гносеология, процесс.*

Аннотация. В статье обосновывается актуальность исследования истории в контексте единства понятий прошлое-настоящее-будущее. При этом эти понятия измерения исторического времени рассматривается в процессе взаимосвязи с понятием преемственность.

Ключевые слова: *преемственность, историческое время, прошлое, настоящее, будущее, онтология, гносеология, процесс.*

Abstract. The article substantiates the relevance of the study of history in the context of the unity of the concepts of past-present-future. At the same time, these concepts of measuring historical time are considered in the process of interconnection with the concept of continuity.

Key words: *succession, historical time, past, present, future, ontology, epistemology, process.*

Өткөн тарыхка кайрылуу, кызыгуу – адамзатка ар дайым мүнөздүү болгон касиет. Адамдар тарыхка куру кызыккандыктан эмес, азыркы учурду жакшы билүү зарылчылыгынан улам кайрылышат, бул – узак тарыхый өнүгүүнүн натыйжасы, коомдук процесстин ырааттуулугунун көрүнүшү. Демек, тарых менен азыркы замандын өз ара байланышы, тарыхый өнүгүүнүн үзгүлтүксүздүгү – философиялык илимий методологиянын универсалдуу маселелеринин бири болуп саналат. Тарыхты билүү – коомдук прогресстин мыйзамченемдүүлүктөрүн түшүнүүнүн ачкычы. Гегель айткандай тарых бул окуу эле эмес, ал – өнүгүү, процесс [1,479-б.].

«Тарых» жана «азыркы учур» категориялары «эзелки» жана «эмдиги» түшүнүктөрү аркылуу ачылат. Ушуга байланыштуу алардын мазмунун тактоо зарыл. Философиялык адабиятта «өткөн тарых» жана «тарыхый учур» сыяктуу түшүнүктөрдү чечмелөөнүн максатка ылайыктуулугу белгиленген. Айрыкча бул ойду «Тарых философиясы» китебинин автору япон окумуштуусу Янагида Кендзюро баса белгилеген. Өткөн менен азыркы учурдун байланышы тууралуу ал мындай деп жазган: «Азыркы учур өткөндү ретроспективдүү карап турган жана ой жүгүртүү менен билүүгө боло турган учур. Бирок мындай спекулятивдүү учур чыныгы конкреттүү жана жандуу тарыхый учур эмес, тескерисинче, абстракттуу бир тараптуулук. Жандуу тарыхый азыркы учур белгилүү тарыхый чөйрөдө тарыхый жактан калыптанган жана ошол эле учурда тарыхтын өзүн түзгөн практикалык учур болууга тийиш» [2,19-б.]. Кеп адамзаттын тигил же бул муунун тарыхый субъект катары өткөн мезгил менен туташ байланышта болгон азыркы учурда жашап жаткандыгында гана эмес. Бул категория «космос» категориясы сыяктуу эле философия үчүн гана эмес, бардык илимдер үчүн принципиалдуу мааниге ээ экенин эске алуубуз абзел. Ошол эле учурда «өткөн тарых» жана «азыркы учур», болумуш чындыгынын атрибуту катары алардын бири-бирин улантып «азыркы учур» коомдук процесстин өтүп жаткан баскычын, ал эми «өткөн тарых» азыркыдан мурунку этапты туюнтат. Мындай чечмелөө, албетте, мурдагы менен азыркы учурдун өз ара байланышынын диалектикасын дагы эле ачып бере албайт. Ал «тарых» жана «модерндүүлүк» категорияларынын мазмунун түшүнүү үчүн гана белгилүү бир мааниге ээ. Тарых жана азыркы заман социалдык прогресстин багытын жана белгилүү бир деңгээлде мазмунун чагылдырган өз ара байланышта болгон бири-бирине көз каранды категориялар.

Адамзат – тарыхый-социалдык кубулуш. Ал үч убакыт өлчөмүндө бар жана эзелки, эмдиги, эртеңки доорлордо жашайт. Убакыттын бул дихотомияларынын ортосунда терең себеп-натыйжалык байланыш бар. Жаңы дүйнө Юпитердин башындагы Минервадай болуп чыга калбайт, ал эски дүйнөдө жетилген себептердин натыйжасы, ошол эле учурда өзү жаңы, келечектеги дүйнөнүн себеби болуп калат.

Адамзаттын тарыхы – бул жалпы коомдук ар түрдүү тарыхый-типологи-

ялык, конкреттүү-тарыхый модификациялардагы адамзат муундарынын, тарыхый доорлордун биринин артынан бири уланган бирдиктүү табигый процесси. Убакыттын тарыхый сегменттеринин үзгүлтүксүз өзгөрүшү жана алардын өнүгүүсү тарыхтагы жалпылык менен өзгөчөлүктү ачык көрсөтүп, адамзаттын болумушунун биримдигин ачып, ошону менен бирге алардын ар биринин бирдиктүү дүйнөлүк-тарыхый процесстеги өзгөчө ордун аныктайт. Адамзат тарыхынын биримдиги тарыхый доорлордун туташ уландысында өзүнүн терең көрүнүшүн табат. Тарыхый үзгүлтүксүздүк – бул адамдардын ар бир жаңы муунуна мурунку муундардын жетишкендиктерин коомдук турмушту жакшыртууда колдонуу мүмкүнчүлүгүн берүүчү тажрыйбанын транзитинин жана мурасынын спецификалык табигый-социалдык формасы. Социалдык дүйнө муундардын прогрессивдүү функционалдык уландысы менен мүнөздөлөт - адамдардын ар бир жаңы мууну өзүнүн жашоо ишмердүүлүгүн мурунку муун баштаган жерден эмес, аяктаган жерден баштайт.

Тарыхый убакыттын үч өлчөмүндө тең аракеттенген универсалдуу парадигма катары өткөн менен азыркы учурдун байланышында туруктуу үзгүлтүксүздүк бар. Ал тарыхтын бир бүтүн процесс катары ажырагыстыгын жана туташтыгын ачык-айкын көрсөтүп турат, анын жаңы барагы биздин азыркы реалдуулук, анткени биздин көз алдыбызда өтүп жаткан окуялар да тарых. Азыркы заман өнүгүп келе жаткан тарыхый чындыктан башка нерсе. Бул жерде сөз структуралык-функционалдык ырааттуулук жөнүндө болуп жатат. Тарыхый доорлор өзүнүн структуралык жана функционалдык мүнөздөмөлөрү боюнча ар дайым бири-биринен айырмаланып турат жана карама-каршылыктуу болот. Ар бир тарыхый доордо өткөн менен келечек тыгыз байланышта болушат. Ар бир доордо өткөндүн калдыктары менен келечектин элементтери коомдо орчундуу орунду ээлегендиктен, тарыхый доордун типологиялык өзгөчөлүгүн аныктоо оңой эмес. Демек, тарыхый ырааттуулук – көп тараптуулугу жана карама-каршылыктуулугу менен мүнөздөлгөн татаал процесс. Тарыхый үзгүлтүксүздүктү дүйнөлүк масштабдагы жогорку абстракциянын деңгээлинде жана жалпы тарыхый алкакта карай турган болсок, анда анын коомдук прогресстин фактору катары мааниси талашсыз экендигин көрөбүз. Бирок тарыхтагы үзгүлтүксүздүк өткөндө ээ болгон тажрыйбанын баарын кабыл алуу жана түз улантуу дегенди билдирбейт.

Жашоонун эскирген формаларын тануу – прогрессивдүү коомдук кыймылдын үлгүсү. «Объекттин ар бир түрү үчүн, ошондой эле түшүнүктөрдүн ар бир түрү үчүн, – деп жазган Ф.Энгельс, – ... тануунун өнүгүүнү туюнткан өзгөчө түрү бар» [3,146-б.]. Ырааттуулук – бул мурунку формаларды жокко чыгаруунун жана өнүктүрүүнүн тандалма процесси. Өткөнгө баа берүүнүн чен-өлчөмү – жаңыча тарыхый кызыкчылыктары жана милдеттери бар азыркы учур. Коомдук кыймылдын жүрүшүндө эскирген регресстин бардыгы четке кагылып, ал эми жаңы коомдук түзүлүштүн мүнөзүнө, анын тарыхый таламдарына жана максатына ылайык келген прогресстин, новациянын бардыгы өздөштүрүлөт. Бул адамзат тарыхындагы улантуучулуктун объективдүү мыйзамченемдүүлүгү.

Азыркы реалдуулукту билүү үчүн анын өзүнө гана түз кайрылуу жетишсиз. Анткени өткөндүн азыркы учур же келечек менен ар тараптуу, татаал байланыштарын камтыган тарыхый өнүгүү – татаал процесс. Коомдук практика ар дайым туруктуу өзгөрүү, өнүгүү процессинде маңызы боюнча татаал жана карама-каршылыктуу келет. Ошондуктан тарых менен азыркы замандын өз ара байланышынын илимий концепци-

ясында тарыхый процессте өткөндүн, азыркынын жана келечектин биримдиги жөнүндөгү маселе борбордук орундардын бирин ээлейт. Биринчиден, анын идеологиялык мааниси бар. Коомдук турмушта өткөндүн, азыркынын жана келечектин биримдигинин критерийин, объективдүү негизин аныктоо маанилүү. Экинчиден, белгилүү бир тарыхый-философиялык маселенин чечилиши бул маселенин теориялык интерпретациясына жараша болот. «Өткөн тарыхтын», «азыркы учурдун» жана «келечектин» биримдиги – дүйнөнүн биримдиги жөнүндөгү маселе сыяктуу эле илимдин узак жана татаал өнүгүшү менен далилденген суроолордун бири. Бул түшүнүктөрдү салыштырып караганда олуттуу идеялык-методологиялык маселелердин бар экендиги байкалат. Маселен, өткөн тарых аренадан чыгып кеткендигине карабастан, аны дайыма объективдүү изилдөө зарыл.

Өткөн күн өзүнүн бар экенин жоготуп баратат деген сөз олуттуу тактоону талап кылат, канткенде да өткөн тарых азыркы учур менен туташ байланышын үзбөйт жана изи жок болуп кетпейт. Ал коомдук-маданий практикада, адамдардын аң-сезиминде, искусство чыгармаларында, каада-салттарда сакталат. Маселени тыкыр чечүү үчүн «болумуш» жана «бар болуу» түшүнүктөрүн айырмалоо зарыл. Болумуш – бул өткөндү, азыркыны жана келечекти биримдикте камтыган кеңири түшүнүк. Экзистенция – бул өткөн менен ортомчу болгон актуалдуу бар болуу, б.а., модерндүүлүк. Гегель белгилегендей: «Азыркынын болуусу өткөндөн кийин турат, бул өзүнөн өзү азыркы болумуштун бардыгына алып келет, азыркы бар, демек, белгилүү бир даражада өтмүш да бар» [4,170-б.].

Диалектикалык тааным теориясынын аң-сезим болумушту чагылдырат деген негизги тезиси аң-сезим анын бардык убакыттык фазаларында актуалдуу бар болууну гана чагылдырууга жөндөмдүү деген жободон алыс. Адам объективдүү чындыктын өнүгүүсүнүн ар кандай этаптары жөнүндө билимге ээ болууга жөндөмдүү. Өткөндү билүү мүмкүнчүлүгү өткөн тарых менен азыркы учурдун ортосундагы биримдиктин белгилүү бир мүнөзү менен байланышкан. Эгерде азыркы учур менен эч кандай байланышы болбогондо, өткөн тарых азыр таанылгыс «өзүнчө нерсе» бойдон калмак.

Онтология менен гносеологиядагы өткөн тарых менен азыркы учурдун өз ара байланышынын ортосундагы олуттуу айырмачылыкты белгилей кетүү зарыл. Объективдүү тарыхый процессте бул байланыш бир жактуу себеп-натыйжалык биримдиги менен мүнөздөлөт: ал өткөндү себеп катары, азыркыны натыйжа катары аныктайт, бирок азыркы учур өткөнгө таасирин тийгизбейт. Азыркы учур өткөндө эмне болгонун жана кандай болгонун өзгөртпөйт. Анткени натыйжа себепке таасир эте албайт.

Тарыхый-философиялык таанып-билүү процессинде өткөндүн азыркыга бир жактуу гана эмес, тескерисинче, активдүү таасири да бар. Буга чейин топтолгон билимдердин өнүгүүсүнүн табигый натыйжасы болгон заманбап философиялык илим аларга олуттуу таасирин тийгизиши мүмкүн – мурунку философиялык идеяларды, концепцияларды ырастайт же жокко чыгарат, алардын болгон интерпретациясын иштеп чыгат же аларга жаңы түшүндүрмөлөрдү берет. Бирок тарых менен азыркы замандын мындай гносеологиялык корреляциясы объективдүү тарыхта өткөн менен азыркы учурдун себептик-натыйжалык байланышын жокко чыгарбайт.

Тарыхый себеп ар кандай жолдор менен натыйжаны жаратат. Бир учурда себеп тез жана түздөн-түз толук таасир эте алат. Натыйжада, тарыхтын бир толкуну

толук процесс катары алдыга умтулат. Башка учурда себеп дароо эле эмес, акырындык менен жана бир катар ортомчу байланыштар аркылуу таасирин тийгизет. Ошондо азырынча бүтпөгөн процесс пайда болот. Процессти аяктоодо анын жаңы жактары ачылат, аны талдоого, себептерин толук, тереңирээк баалоого мүмкүндүк ачылат. Бул тарыхый процесс өткөн тарых жөнүндөгү мурунку идеяларды жана билимдерди кайра карап чыгуу жана байытуу мүмкүнчүлүгүн жаратат. «Артка кылчая карап, – деп жазган А. Герцен, – биз өткөнгө ар бир жолу башкача карайбыз, анын жаңы тарабын аңдаган сайын, аны түшүнүүгө ар бир жолу басып өткөн жолдун бардык тажрыйбасын кошобуз» [5,24-б.].

Бир муундун турмушунун убакыт алкагынан чыккан өткөндүн тарыхый-философиялык билимдерин туура чечмелөө – муундардын өткөн менен азыркынын байланышын билмейинче мүмкүн эмес. Демек, азыркы коомдук аң-сезимди өткөн менен байланыштыруунун жолун табуу зарыл. Эгерде ал таанып-билүү процессинде гана эмес, объективдүү реалдуулуктун өзүндө да азыркы учур менен эч кандай байланышта болбогондо, өткөн учур азыркы субъект үчүн таанылгыс болуп кала бермек. Бул байланыш материалдык жана практикалык ишмердүүлүк процессинде түзүлөт, ал иш-аракеттин бардык башка түрлөрүн, анын ичинде руханий чөйрөнү да аныктайт. Өткөндүн жана азыркынын негизин түзгөн материалдык-практикалык ишмердүүлүк ошону менен муундардын руханий маданият тармагындагы байланышын аныктайт. Материалдык жана практикалык иш-аракеттин маанисинин ролуна жеткилең баа берилбесе, анда белгилүү бир билимди руханий жактан өздөштүрүү катары өткөндү бир жактуу түшүнүүгө алып келиши мүмкүн. Азыркынын өткөн менен руханий байланышы өткөндү сактоодо чоң роль ойной турганы талашсыз. Руханий жана материалдык маданият эстеликтерин тарыхый-философиялык билимдин деңгээлинен таанып-билүү олуттуу когнитивдик мааниге ээ. Ушундан улам өткөн менен азыркынын ортосундагы байланыштын таанып-билүү жагынан чектелиши өткөн менен азыркынын диалектикасын объективдүү түрдө толук аңдап билүүгө мүмкүндүк бербейт. Мында билимдин өзү кандайдыр бир бекем негиздерин жоготуп, өзүнүн маңызы боюнча спекулятивдүү болуп калат, бул негизсиз философиялык божомолдорду пайда кылат. Демек, өткөн тарых менен азыркы учурдун байланышы бүткүл тарыхый мурасты материалдык-руханий ишмердүүлүк процессинде пайдаланууну камсыздайт. Мындан улам, ар бир жаңы муун белгилүү бир социалдык-маданий мамилелерге кабылат. Аларды чыгармачылык менен өздөштүрүү – жаңы муундардын активдүүлүгүнүн зарыл шарты. Дал ушул процессте алардын аң-сезими калыптанат. Анын мүнөзүн жана деңгээлин мүнөздөөчү башкы аныктоочу фактор – бул азыркы учурдагы коомдук болумуш экендиги түшүнүктүү. Аң-сезим да коомдо болгон көз караштардын, түшүнүктөрдүн, идеялардын таасири астында калыптанат. Руханий чөйрөдөгү ырааттуулук – бул коомдук болумуш менен аныкталса да, салыштырмалуу өз алдынчалыкка ээ. Демек, руханий маданиятта өткөн менен азыркынын диалектикасы өзгөчө түрдө айкындалат. Дүйнөлүк тажрыйба көрсөткөндөй, руханий маданияттын прогрессиндеги ар бир жаңы доордун жетишкендиктери өткөн доорлордун баалуулуктарына негизделет, алардын уландысы жана өнүгүүсү болуп саналат. Бул философия сыяктуу коомдук ой жүгүртүүнүн өзгөчө формасына да тиешелүү.

Руханий чөйрөдөгү өткөн менен азыркынын ортосундагы ырааттуулуктун өзгөчө формасы маданий кайра жаралуу болуп саналат. Азыркы маданият өзүнүн

жашоосу менен өнүгүүсүндө өткөндүн руханий мурасынын кенчтерине таянат. Ал эми мурунку муундардын чыгармачылык аракети менен жаралган маданият азыркы чекке кыскартылган жана кээде бурмаланган формада келди. Ушул убакка чейин үстөмдүк кылып келген идеология мурдагы СССР элдеринин руханий жетишкендиктеринде чындап баалуу болгон мурастардын көбүн жашырып же жокко чыгарып, толук эмес маданиятты калтырды. Бул жагынан кыргыз эли да өзүнүн көп кылымдык, ар кырдуу жана кайталангыс руханий маданиятынын бардык байлыктарына ээ боло алдыбы? Азыр өткөн мезгилдин маданиятын анын реалдуу жетишкендиктеринде кайра жаратуу үчүн ажырагыс түрдө байланышкан натыйжалуу ырааттуу иш-аракет зарыл.

Өткөн тарыхый доорлордо болуп өткөн кайра жаралуу феномени менен азыркы маданий кайра жаралуу процессинин принципиалдуу айырмасын белгилөө зарыл. Бул жагынан үч жагдайды бөлүп көрсөтүүгө болот. Биринчиден, илгери кайра жаралуу дүйнөнүн бардык элдери үчүн тарыхтын милдеттүү звеносу болгон эмес, алардын көпчүлүгү тарыхый турмушунда бул процессти билишпеген. Азыркы маданий кайра жаралуу – бул бардык өлкөлөр менен элдердин руханий турмушунда болуп жаткан жалпы процесс, башкача айтканда, бүгүнкү күндө маданий кайра жаралуу – бул тоталитардык-унитардык типтеги маданияттын жалпы элдик демократиялык түзүлүш менен өзгөрүү процессине мүнөздүү болгон көрүнүш. Экинчиден, мурдагы кайра жаралуу агымдары өткөн маданияттын айрым жактарына жана тараптарына гана кайрылышкан. Азыркы маданий кайра жаралууда өткөндүн жетишкендиктерине көңүл буруу бардыгын камтыган: анын чыныгы маанисин калыбына келтирүүгө муктаж болгон нерселердин бардыгы кайра жандануууда. Үчүнчүдөн, мурдагы кайра жаралуу кыймылынын өкүлдөрү өздөрүнүн көз караштарын идеологиялык жана таптык жактан бекемдөө үчүн өткөн доордун бийликтерине кайрылышкан. Учурдагы маданий кайра жаралуу – бул өткөн маданияттын тарыхый жетишкендиктерин баалоодо чындыкты жана адилеттүүлүктү калыбына келтирүү. Маселен, азыркы маданий кайра жаралуу маалында өткөн доордун маданиятынын адилетсиз басмырланып, унутта калган көрүнүктүү өкүлдөрү кайтып келүүдө. «Ыйык баалуулуктар» деп аталган нерселер жок кылынган, куугунтукталган, колдонуудан алынган. Бул инквизиторлор еретиктерди казанда өрттөөгө аргасыз болгон Орто кылымдардын мезгилине гана тиешелүү эмес. Бул кийинки доорлордун, анын ичинде социалисттик реалдуулуктун да атрибуту болгон. Азыр маданий реабилитация алгандардын ысымдары кеңири белгилүү. Мисалы, кыргыз акындарынын – «заманчылардын» ысымдарын атасак болот.

Азыркы доордо улут маданий субъекттин ролун аткарып жаткандыктан, бул процессти улуттук маданий кайра жаралуу деп аныктаса болот. Мындай абал да негиздүү, анткени ар түрдүү улуттардын жана элдердин маданий кайра жаралышы алардын тарыхый тагдырларынын өзгөчөлүгүнөн улам олуттуу белгилери менен айырмаланат. Бирок ошол эле учурда бул процесс улуттук обочолонгон, эндогендик мүнөздө эмес. Демек, ырааттуулук белгилүү бир мамилени талап кылган универсалдуу мыйзамченемдүүлүк. Тек гана чектелген жана чексиз ырааттуу байланыштарды айырмалоо керек. Биринчи учурда, биз өткөндүн мурасына жаңы коомдун тандалма мамилеси менен алектенебиз, экинчисинде, ырааттуулук кененирээк каралат. Ырааттуулук – бул, биринчиден, топтолгон тажрыйбага болгон мамиле, чыгармачылык ой жүгүртүү жана аны заманбап жетишкендиктердин булагына айландыруу.

Руханий ырааттуулуктун өзүнө таандык мазмуну философиялык билимдердин методологиясы үчүн принципиалдуу мааниге ээ болгон тарыхый-философиялык тажрыйба болуп саналат. Кеңири мааниде алганда, тажрыйба белгилүү бир иштин түрүн ишке ашыруунун структурасын жана шарттарын билдирет. Тарыхый-философиялык тажрыйба өткөн муундардын интеллектуалдык жана чыгармачылык ишмердүүлүгүнүн натыйжасы. Ал белгилүү бир билимди камтыган ишмердүүлүктүн ырааттуу системалары түрүндө болот.

Тарыхый-философиялык тажрыйбаны кийинки муундарга берүүдө, өткөндү чагылдырууда философиянын функциясынын өзү логикалык жактан ырааттуу, конкреттүү жана тарыхый экендигин белгилей кетүү абзел. Демек, ал даяр формада пайда болбостон, өзүнүн өнүгүүсүнүн бир катар этаптарынан өткөндөн кийин калыптанган. Бул жобо когнитивдик образдын түзүлүшүн түшүнүү үчүн, башкача айтканда предметти адекваттуу түшүнүүнүн өбөлгөлөрү үчүн өтө зарыл. Ал эми бул жерде убактылуу мамилелердин – өткөндүн, учурдун жана келечектин когнитивдик образынын түзүмүндө болушуна көңүл буруу абзел.

Илимий таанымдын формасы катары философиянын тарыхынын алгачкы этаптары да мезгилдин сезимдик чагылдырылышынын табияты менен тыгыз байланышты ачып берет. Илимий тааным, айталы, мифологиядан айырмаланып, сезимдик жактан ишеничтүү болгон билим менен, сезимдик маалыматтар менен бекемделбеген аң-сезимдин кубулуштарынын ортосундагы айырманы так аныктайт. Философиянын тарыхынын логикалык ырааттуулугу жана прогрессивдүүлүгү илимий деңгээлде анын методдорунун жана принциптеринин катаал системасын колдонгондугунда турат. Демек, тарыхый-философиялык билимдердин андан аркы өнүгүшү, изилдөө предметинин дүйнөнү мифологиялык кабылдоо чегинен чыгуусунан улам ой жүгүртүүнүн рационалдуу деңгээлинин өнүгүшү коомдун жалпы өнүгүшү менен тыгыз байланыштуу.

Тарыхый-философиялык таанымдын жалпы ойломдун салыштырмалуу өз алдынча чөйрөсүнө айланышы анын практика менен байланышын кыйыр түрдө түзөт, бирок аны жокко чыгарбайт. Практика жана тааным бардык карама-каршы тараптар сыяктуу бири-бирине өтмө катар. Илимий тарыхый-философиялык тааным дүйнөлүк философиялык тажрыйбаны жана мурасты сактоого катышып, практикалык ишмердүүлүккө кызмат кылат. Бул функцияны философиялык өнүгүүнүн мыйзам ченемдүүлүктөрүн, негизги этаптарын жана тенденцияларын илимий изилдөөнүн негизинде аткарат.

Учурда багыттары, маселелери жана жеке ойчулдар боюнча философиялык ой-пикирди изилдөө менен катар айрым өлкөлөргө жана элдерге арналган тарыхый-философиялык изилдөөлөрдү жалпылоонун зарылчылыгы жанданууда. Демек, тарыхый-философиялык илимдин ырааттуулук жагынан милдети эки тараптуу, атап айтканда, улуттук жана интернационалдык, анткени ал тарыхый-философиялык изилдөөлөрдүн эки негизги жагын камтыйт: бир жагынан, айрым өлкөлөрдүн философиясынын тарыхын изилдөө; айрым элдердин ойчулдары, мектептери, философиялык өнүгүү салттары менен улуттук өзгөчөлүктөрдү, оригиналдуулукту аныктоо менен, ал эми экинчи жагынан философиялык дүйнө таанымдын пайда болуу жана өнүгүү мыйзамченемдүүлүктөрүн, глобалдык философиялык маселелерди, категорияларды, логиканы изилдөө. Бул эки жак бири-бирисиз чечүүгө мүмкүн эместиги, алар бири-бирине ырааттуу түрдө байланышкан жана бири-бирине көз каранды экендиги айдан ачык.

Биринчи жак тарыхый-философиялык өлкө таануу же айрым элдердин философиясынын тарыхы катары белгилениши мүмкүн. Философиялык өлкө таануу – тиешелүү өлкөдө философиялык ой жүгүртүүнүн генезиси жана өнүгүү процессине тарыхый-системалык, бирдиктүү-концептуалдык талдоо жүргүзүү, улуттук өзгөчөлүктөрдү, тигил же бул философиянын башка философиялык системалар, окуулар менен байланыштарын жана өз ара таасирин тастыктоо, анын ордун белгилөө, философиянын дүйнөлүк тарыхына кошкон салымын аныктоо болуп саналат. Башкача айтканда, тарыхый-философиялык өлкө таануу тигил же бул өлкөнүн философиялык ой-пикиринин тарыхынын негизги этаптарын жана тенденцияларын, философиянын дүйнөлүк тарыхынын жалпы принциптерин жана мыйзам ченемдүүлүктөрүн жергиликтүү шарттардын жана салттардын призмасы аркылуу аныктоого чакырылган.

Ар бир улуттун философиялык ойломунун тарыхы бар. Ошондуктан, элдерди «философиялык» жана «философиялык эмес» деп бөлүү бери эле дегенде олдоксондук. Бирок бул бардык элдер дүйнөлүк философиянын казынасына бирдей салым кошту дегендикке жатпайт. Тарыхый-философиялык методология конкреттүү ойчулдардын, айрым элдердин салымы ар түрдүү жана өлкөнүн, элдин тарыхына жана өзгөчөлүгүнө көз каранды экендигинен келип чыгат. Дүйнөлүк философияга кошкон бул салымдын маанисин тарыхый-философиялык ырааттуулук так көрсөтүп турат.

Бардык элдердин, анын ичинде кыргыздардын философиялык ой жүгүртүүсүнүн өнүгүшүнө жалпы мыйзамченемдүүлүктөр менен бирге, коомдук-тарыхый өнүгүүнүн шарттарынан, улуттук каада-салттардан жана этникалык менталитеттен келип чыккан айрым өзгөчөлүктөр да мүнөздүү. Демек, ар бир элдин тарыхый-философиялык ырааттуулугун изилдөө методологиясы бул өзгөчөлүктөргө түз же кыйыр түрдө байланыштуу.

Тарыхый-философиялык изилдөөлөрдүн ырааттуулук боюнча милдети ойчулдардын көз караштарын чечмелөө гана эмес, алардагы рационалдуу идеяларды, парадигмаларды, диалектиканын элементтерин жана божомолдорду бөлүп көрсөтүүдө турат. Балким, алар белгилүү бир философиялык маселени чечпегендир, бирок дүйнөлүк маданиятта алга карай аздыр-көптүр кадам жасаганында шек жок. Бул жерде прогрессивдүү идеялардын да, карама-каршы идеялардын да бирдей көз караштар системасында чагылдырылышы мүмкүн экендигин айтуу зарыл. Мындай айкалышуу табигый жана коомдук өнүгүүнүн карама-каршылыктарын чагылдырат. Демек, тигил же бул ойчулдун философиялык концепцияларына бир тараптуу баа берүү дайыма эле мүмкүн жана ылайыктуу боло бербейт. Конкреттүү элдин философиялык ойломунун генезисинин жана өнүгүүсүнүн өзгөчөлүгү жөнүндөгү маселе артыкчылыктуу маселелерди аныктоочу факторлордү же аларга өзгөчө улуттук колорит берген маселелердин жыйындысын аныктамайынча чечилбейт.

Жыйынтыктап айтканда, философиядагы ырааттуулук түшүнүгүн жана процессин изилдөө дүйнөлүк философиянын өнүгүүсүнүн жалпы мыйзамченемдүүлүктөрүн жергиликтүү шарттардын жана салттардын призмасы аркылуу конкреттештирүүгө өбөлгө түзөт, мурда калыптанып калган айрым идеяларды тактоого жардам берет.

Адабияттар

1. *Гегель.* Лекции по философии истории. – М.: Наука, 2005. 479 с.
2. *Кендзюро Янагида.* Философия истории. –М., 1969. 19-б.
3. *Маркс К., Энгельс Ф.* Сочинения 20-т. 146-б.
4. *Гегель.* Сочинения. – М., 1935. 170-б.
5. *Герцен А.И.* Собр. соч. в 30-т. – М., 1954. 3-т. 24-б.